

A fórum judliumtól a járásbíróságig

A járás a magyar alkotmány- és közigazgatás-történet egyik ősi intézménye, melynek eredendően két funkciója volt: az igazságszolgáltatás és a közigazgatás. Időben hamarabb jelentkezett a bíráskodás, s csak később osztotta meg helyét az administratioval [ebben az értelmezésben: közigazgatás]. Amikor a 14. században megszilárdult a nemesi vármegye önkormányzati kereteit megalapozó jurisdictio [törvénykezés, ítélkezés, bíráskodás, bírói hatalom], a vármegyékben kialakult a vármegyei törvényszék, a sedes judicaria, melynek magját az alispán és a 13. században felbukkant új tisztségviselők, a szolgabírák képezték. A történelem tanúsága szerint pusztán praktikus okokból (a jobb megközelíthetőség, „járás” miatt) a nagyobb vármegyék területén több törvényszék, sedria is működött. Az általánossá váló gyakorlat szerint megyénként négy kialakult ítélőszék elhatárolt illetékessége egyben a vármegye területi felosztását is eredményezte. A sedriákhoz járások tartoztak, s így viszonylag gyorsan összekapcsolódott e fogalom a szolgabírók feladatkörével. A sedriákhoz kijelölt szolgabírák [latinul judex nobilium, rövidítve judlium] bírói fórumai, a szolgabírói ítélőszékek [forum judlium] fölváltották a megyei törvényszékeket. Így lett végelegessé a nemesi vármegye igazságszolgáltatási szervezete. A megye bírósága, a sedria mellett az alispán ítelt saját székén is, s a járásokban működtek az alsóbb fokú szolgabírói székek. Az úri hatóságot az úriszékeken gyakorolták, s többnyire folyt bíráskodás a községekben is.

A 16-17. században már minden vármegye belső szervezete járásokon nyugodott (nagyobb vármegyék esetében a járások további kerületekre oszlottak). Itt alakult ki a gyakorlat, hogy a districtusok [kerület] élén alszolgabírók, a járás vezetőjeként főszolgabírák tevékenykedtek. Ekkor már a járás legalább olyan erős közigazgatási funkcióval bír, mint igazságszolgáltatásával. A járások (s persze a szolgabírák) feladata volt érvényesíteni a Helytartótanács és a

vármegye rendeleteit, a közigazgatás aktusait eljuttatni a községek lakóihoz, a közrendet, a közbiztonságot fenntartani, a központi és vármegyei közigazgatást foganatosítani. A főszolgabíró gondoskodott a katonaság kiállításáról, a lakosság összeírásáról, az előfogat-kiállításról, a hadseregnek a portio (azaz az élelem) kiszolgáltatásáról, a kvártélyozásról, a nemesek összeírásáról a nemesi felkelés céljából és az utak karbantartásáról is.

A feudális-rendi korszakban kialakult funkcionális kettősség sajátos helyet biztosított a járásnak. A szolgabíró ítélkezése a legalsóbb bírói fórumot jelentette a nagybirtok úriszéke és a községi bíráskodás felett. Egyben a járás, mint a vármegyei adminisztráció legmélyebbre lenyúló egysége, az utolsó vármegyei fokozat volt a földesúri jogokkal övezett földbirtok és a települési önkormányzatok, a községek irányában.

Mint ismeretes, az 1848-as áprilisi alkotmány eltörölte a rendi előjogokra építkező nemesi földbirtok államhatalmi jogosítványait (köztük a bíráskodást és a közigazgatást). Ezzel kiiktatta a vármegye és a községi önkormányzat közül a közvetítő (alkalmanként szigetelő) elemet, s a járásnak határpozíciót jelölt ki. A járás ebben a helyzetében is megőrizte kettős funkcióját, jóllehet azok távolodni kezdtek egymástól, s inkább takartak azonos területi fogalmat, mintsem együttműködési elemet. A szabadságharc leverését követően berendezkedő királyi diktatúra megtartotta mind a járás, mind a szolgabíró intézményét, ám kifejezetten a centralizált közigazgatás képletébe illesztve. A bíráskodást kisebb-nagyobb sikerrel függetleníteni próbálták a szolgabírói adminisztrációtól, s a bécsi Oberster Gerichtshof [A monarchia legfelsőbb bírósága], az Oberlandesgerichtshof [A monarchiához csatolt Magyarország országos felsőbb bírósága] és a Comitatsgericht [megyei bíróság] alatt, mint legalsóbb fokú bírói fórumot szervezték meg a Bezirksgerichtet [Kerületi bíróság]. A hatalmi ágak elválasztásának eszméje azonban csak a kiegyezés után teljeshedhetett ki. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás dekla-

rálását (1869:4.tc.) és az első törvényhatósági törvényt (1870:42.tc.) követően világossá vált: a járás a vármegye legalsóbb szintű, önállás nélküli, kizárólag végrehajtó feladatot teljesítő közigazgatási szerve maradt. Ugyanakkor a járás szintjén szervezték meg, de szigorúan elhatárolva az administrációtól a törvénykezési szervezet legalsó szintű orgánumát, a járásbíróságot.

A bírói függetlenség kinyilvánításával és az önálló bírósági szervezet kialakításával a törvénykezés önálló hatalmi ággá, méghozzá deklaráltan tekintélyes államszervezeti egységgé vált. A bíráskodás immáron nem egyszerű szolgáltatás volt, hanem a kizárólag törvényeknek alárendelt, garanciális elemekkel körbeábrázolt biztosítéka a polgárok jogainak, a jogszabályok érvényesülésének, a népszuverenitás kifejeződésének. Ez a jelentős funkcióváltás komoly reputációhoz juttatta a bírósági szervezet egyes elemeit, köztük a járásbíróságot is.

Törvény szerint a járásbíróságok rendes bíróságok voltak, „melyek által a jogszolgáltatás szabályként gyakoroltatik”. A járásbíróságnak,

mint első folyamodású bíróságnak a hatásköre és illetősége a hagyományokból táplálkozott. Ahogyan a vonatkozó törvény [1871: 31 tc. 15. §] meghatározta, eljár minden olyan ügyben, „melyeket a fennálló törvények és törvényes rendeletek az eddig fennállott egyes bíróságokhoz (jelesen a szolgabíró, városi bíró, kerületi főbíró és egyes bíróhoz) utasítanak”. Mindezen polgári peres és perenkívüli törvénykezési teendők mellett bűnvádi ügyekben is a járásbírósághoz telepítették „a törvények és a törvényes gyakorlat szerint az eddig fennállott egyes bíróságok” ítélezési hatáskörét [1871: 31 tc. 15. §]. Ez a rendkívül fontos szerep hatalmas jelentőséget kölcsönzött a járásbíróságoknak. Mint általános elsőfokú fórumok a lakosság széles köreinek kisebb-nagyobb ügyeit érintő jelentős forgalmat bonyolítottak. A járásbíróság tehát a törvénykezési szervezet legfrekvenciáltabb pontjaként igazi motorja volt a társadalmi mozgalmaknak, a fejlődésnek. Ahol járásbíróság működött, fellendült a közlekedés, nőtt a foglalkoztatottság, bővült az „idegen” forgalom, a vendéglátás, közvetve a városiasodás. Jól követhető az

A járásbíróság épülete az 1910-es években

ország közigazgatási térképén, hogy a járásbíró-sági székhelyként működő települések esetében valamennyi helyen dinamikus fejlődés tapasztalható. Járásbíró-sági székhelynek lenni tekintélyt jelentett, fontosságot az ország reputációs ranglétráján. Nem véletlen, hogy alig akadt fejlődőfélben lévő, ambíciózus település, melyik ne kívánta volna meg a járásbíró-ság megszerzését.

Újpest – az 1899. évi 41.969. számú igazságügyi miniszteri rendelettel – 1900. január 1-jével nyerte el ezt a lehetőséget. Már az első esztendőben 9188 polgári, 2375 bűnvádi és 9798 telekkönyvi ügyben jártak el az újpesti királyi járásbíró-ság bírái.

A fejlődés szerves: a történeti dokumentumok birtokában láthatók Újpest törekvései a városi rang elnyerésére. Mint tudjuk, 1886-tól folyamatosan jelen volt a község közvéleményében a rendezett tanácsú várossá alakulás igénye. A mozgalmon sokat lendített a járási székhellyé válás ténye, s az 1906-ra ismételt döntéssé érlelődött idea meghozta eredményét: 1907-ben a belügy-miniszter 5381/III. számú rendeletével hozzájárult a község rendezett tanácsú várossá alakításához.

Bíró-sági székhelyet birtokolni azonban nem csak az elvi tekintély és a gyakorlati következmények okán volt fontos a 19. és 20. század fordulóján Magyarországon. A független bírói hatalom megfelelő tevékenységi feltételeket és körülményeket követelt magának. A kiegyezést követő lendületes gazdasági fejlődés lehetővé tette a nagyszabású tervek valóra váltását és megkezdődött a bíró-sági épületek tervezése és építése. A budapesti igazságügyi paloták mellett sorra emelték az ítélőtáblákat befogadó díszes épületeket, s a szerényebb, de korántsem kevésbé látványos törvényszéki és járásbíró-sági objektumokat. Ez utóbbiak létesítési hulláma a századforduló jellegzetes jelensége.

Persze amíg az építkezések be nem fejeződtek, ideiglenes elhelyezésről kellett gondoskodni. Ahogyan arról Ugró Gyula Újpest-monográfiájában beszámolt, az igazságügyi minisztérium feltétele az volt, hogy a község tíz esztendőn át térítésmentesen biztosítsa a járásbíró-ság elhelyezését. Nem volt kérdés, hogy az előbb a nyugdíjalap tulajdonát képező házban elszállásolt bíró-ságnak kilenc hónap múltán az

újonnan épített községháza jelentős részét átengedje a község. Csak tíz esztendő múltán, egy 1908. évi miniszteriális döntést követően kezdődhettek meg a Tavasz utcai járásbíró-sági épület tervezési és építési munkálatai.

A királyi bíró-ságok elhelyezését célzó igazságügyi program komplex épületekben gondolkodott. Törvényszékek esetében (melyek egy-egy járásbíró-sággal közösen kaptak otthont) a földszintre telepítették a járásbíró-ságot és a telekkönyvi osztályt, az első emeletre az elnökség és a polgári osztály, másodikra többnyire büntető osztály került, mindkettő tárgyalótermekkel. A komplexitást tükrözte az is, hogy az ügyészségeket ugyancsak ezekbe az egységekbe telepítették, s az épületek hátsó traktusát összekötötték a fogházzal és börtönnel.

A bíró-sági épületek így a hatalom összetett szimbólumaivá is váltak. Egységben jelent meg itt a társadalom számára a bűnüldöző, az igazságszolgáltató és a büntetés-végrehajtó hatalom. Ezekben a báméskodók, a kívülállók vagy az érintettek számára többszínű hatalmi üzenetet megfogalmazó palotákban és házakban megtestesült a polgár igazát biztosító, a devianciát elnyomó garanciális igazságszolgáltató rendszer bonyolult képlete. Ahol ilyen létesítmény jellemezte a városképet, ott mindennapos figyelmeztetés mellett számítani kellett az igazságszolgáltatás erejére.

Tudjuk, az újpesti királyi járásbíró-ság a fentebb leírtaknál szerényebb elhelyezést kapott: az egyemeletes épületrészben helyezték el a tárgyalótermeket és az irodákat, a földszintes szárnyban pedig a fogdát és a fogházór lakását. A tényen azonban ez mit sem változtat: a városnak saját igazságügyi épületegyüttese lett!

Sajátja volt még a dualizmus kori bíró-sági építkezéseknek, hogy az állam viszonylagos gazdaságossága nem csupán puritán egyszerűségű terveknek engedett, hanem teret nyitott művészeti igények kifejeződésének is. „Ha végigtekintjük a bíró-sági épületek anyagát, az architektúrához csatlakozó társzművészetek (szobrászat, festészet, üvegművészet, stukkó- és kovácsoltvas-művesség, valamint belsőépítészet) olyan alkotásaival találkozhatunk, amelyek egyedülállóak.” (Pusztai László) Egyedülállóan látványosak, melyek birtoklásában büszkén vettek részt a város polgárai. Miként a Jablonszky Ferenc tervezte újpesti bíró-sági épület esetében is. □